

A Vas megyéből Orosházára telepedett Sághi Kiss család története a XVII–XVIII. században

KISS A. SÁNDOR

A KISS család (akikről beszámolómban szó lesz) az 1600-as évek elején Nyugat-Dunántúlon a „királyi terület”-en élt. Ekkor az ország három részre volt szétválasztva: a királyi területre, Erdélyre és a török uralom alatt lévő (hódoltsági) területre. Az egyes területek között nem volt pontos és éles határ, mert „azon falvak, amelyek a keresztény várak mögött voltak, csak adóztak a töröknek, de nem szolgáltak, míg amelyek a török várakon belül voltak, kétfelé adóztak (töröknek is, magyarnak is) és szolgáltak a töröknek”. Ezért mondta Szalánczi István 1636-ban a budai pasának, hogy „soha csak egy falu sincs, akit a török egyedül éppen bírna, hanem minden falunak vagyon magyar ura is” (Szilágyi S.: A magyar nemzet története VI. Bp. 1898. 463.).

A törökkel kötött zsitvatoroki (1606) és bécsi (1615) békék ellenére (melyek rögzítették a hódoltsági határokat) a török tovább folytatta a hódításokat és több száz falut kényszerített újabb hódolásra. Hogy mi módon ment végbe az erőszakos hódolás? Elmondja azt Király Jakab, az öreg rakacai jobbágy, midőn 1641-ben így vallott Borsod megye urai előtt: „látván sok fálvagnak a török vitézek miatt pusztult állapotjukat, barátjainknak keserves rabság szenvedését, reánk is az egri török vitézeknek sokszor izben mind izengetéseket s mind pedig rettentő nekünk küldött sok rendbeli leveleket és megfáradván télen, nyáron hegyekben, völgyekben, sivatag erdőkben való bujdosásban, feleségestől, gyermekestől úgy kényszerítettünk Egerben lakó Mamhut ispahia nevű töröknek huszonöt forintban és húsz itcze vajban 1638-ban megsummálni és meghódolni” (Majláth, B.: A szőnyi béke okmánytára, Bp. 1885. 234.).

A behódolással még nem volt vége a nyomornak. „1623-ban az ifjú Mehmet aga több emberével együtt magyar ruhába öltözködven fényes nappal Győr megyének Patona nevű helységére ütött és sok gyermeket felkapdosván lovaik farára, Fejérvárra vitte őket, honnan szülőik sok száz forintot váltották ki. – 1626 Szent István napjának előestéjén ezeröttszáz lovas török megeresztett zászlókkal megjelent a győrmegyei szabadhegyi halmokon s a szántással és kölesaratással foglalkozó mintegy kétszáz férfit, asszony és leánynépet rabságba hurczoltak s velük együtt ezeröttszáz juhot, száz ökröt, ezer tehenet és sok lovat vitt el”. (Ráth K.: Magyar Tört. Tár. VII. 39–41.) „A kanizsai törökök 1640 karácsonján csak egy vasmegyei faluból száz embert... hurcoltak el. Pölöskéről egy alkalommal tizenkét leánykát... raboltak el” (Komáromi A.: Hadtört. Közl. 1895. 92.).

Szinte csodálatos lett volna, ha a magyar végek katonái tétlenül nézik a török rablásokat, s pusztításokat. Igaz, a végekben már nem volt olyan víg az élet, mint a XVI. században, de általában még élt a régi csatározó kedv. Nem csupán a harci kedv, s a zsákmány vágya hívogatta a magyar katonákat, vagy kapitányokat a török várak alá, hanem a bosszú érzése is.

Hasszán pasa 1631 októberében panaszkodott, hogy „Győr, Tata és Szentmárton kapitányai... Zsámbék vára alá indultak... kétszáz marhát, harmincz lovat elhajtottak a vár töve alól, két embert foglyul ejtettek, néhányat vértanúvá tettek” (Velics, A.: Tört. Tár. 1885. 580.) 1632-ben ugyancsak panaszkodtak a törökök, hogy a „jenei vitézek levágják, vagy legalább is kirabolják a gyulai szandzsákságban a szpáhikat, akik jószágait látogatják” (Szilágyi, S.: Tört. Tár. 1883. 663.)

A török portyázások és a magyar vitézek kalandjai továbbra sem szüneteltek. Sokáig fennmaradt a híre az 1652-ben magyar győzelemmel lefolyt vezekényi csatának (Bars megye, ma Szlovákia), melyet a négy Esterházy: László, Ferenc, Tamás és Gáspár hősie halála tett emlékezetessé (Szilágyi S.: A magyar nemzet története VI. Bp. 1898, 476.). Talán éppen ebben a csatában tűnt ki vitéz bátorságával *Kiss András*, de nyilván sok más csatározásnak is hőse volt, amire utalás van a nemesi oklevelében. Mindenesetre a vitézségéért és a Szent Koronához való hűségéért kapta *III. Ferdinándtól 1655. febr. 28-án a nemesi oklevelet és díszes címet*. Részlet a nemesi oklevél (armalys) szövegéből: „Nos Ferdinandus Tertius Dei Gratia electus Romanorum... Andream Kiis as Perennum Catharinam Consortem, ac Stephannim... Nobilium ducimus cooptandum...” (Vas Megyei Levéltár. Vegyes nemesi iratok No. 315/8). Az oklevél kivonatos szövege: „Mi III. Ferdinánd, Isten kegyelméből örökös római császár... stb... a mi derék Kiis Andrásunknak, aki Szent Koronánk iránti hűségével különböző időkben és helyen magát kitüntette... elrendeljük, hogy fent nevezett Kiis András és általa Katalin nővére, továbbá István fitestvére a jobbágyi állapotból... a mi magyar királyságunk... igaz és kétségtelen nemeseinek seregébe és számába bekebelez-

tessenek... Bécsünkben 1655. uralkodásunknak 18. évében február 28-án.”... A nemesi oklevelet és nemességet 1655. szept. 5-én Jaurien (Győr) megyei közgyűlésen hirdette ki Tárcki jegyző. Az oklevél *eredetijét 1804. dec. 5-én a Békés Vármegyei Karok és Rendek ülésén bemutatták (Kiss János és Ferenc, Orosháza)* és erről másolatot hitelesítettek (az eredeti megkopása miatt) Vidovich György jegyző és táblai ülnök aláírásával (Békés M. Levéltár, Békés Vármegye Nemesi Közgyűlésének iratai, 1174/1804.).

A címer leírása: Égszínkék alapú katonai pajzs. A háttérben zöld mezőben kiterített meztelen török holttest fekszik. Nyakával a pajzs jobboldalát, lábával pedig a baloldalt érinti. A test melle fölött kiterjesztett szárnyú éhes ölyv van, mindkét lábával érinti a tetemet, illetve azt kegyetlenül marcangolja. A pajzsra ráhajlik egy nyílt rostélyú katonai sisak, amely királyi diadémmal van ellátva. Fent középen sárga oroslán látszik, megragadásra készen nyújtja előre a balját. A jobbában kirántott kardot (dárdát) és hajánál fogva egy török fejet tart. A sisak gombjáról sárga és bíborvörös díszítő szalagok lógnak le, amelyek a pajzs alján fehérré és pirossá válnak. Maga a pajzs csinosan ki van díszítve.

A címer általában az adományozottra jellemző motívumot tartalmaz. Mivel a Kiss család címerében a török elleni győzelem és elszántság domborodik ki, egyértelmű, hogy vitézségért és nem udvari szolgálatért, ún. talpnyalásért kapták a nemesi rangot és címert.

Az oklevélből nem derül ki *az adományozott lakóhelye*. Erre az 1766. máj. 11-én Sabaria (Szombathely) városában felvett nemességet igazoló jegyzőkönyvből derül fény. E jegyzőkönyvben Nobilys Johannis Pados (Nemes-Mesteri lakos) így nyilatkozik: „az előbb megnevezett Kiss András, úgy az előbb megmondott Kiss István valósággal egy testvér Attyafiai legyenek és ezeket és édes Attyokat, néhai Kiss Istvánt, aki az Armalys Levélben foglaltatik és előbb ugyan Jánosfán T. N. Sopron Vmegyében, utóbb pedig már nevezett Sághei Helységben lakozott, s ott is halt meg, hasonlóképpen jól ismérte... Ismértségének és tudományának okát Fatens Ur a képp adgya, hogy Fatens Uram is maga édes Attyával edgyütt N. Sopron Vmegyében jelzett Jánosfai Helységben és szintén a megh nevezett Kiss István szomszédságában 12 esztendeigh lakván...” (Vas megyei vegyes nemesi iratok No 315/8-a.) E jegyzőkönyv alapján a *Jánosfa-i* illetőség elfogadható.

Jánosfa (ma Csáford-jánosfa) magyar falu a Répce mellett, Csér szomszédságában, Vas megye határánál. Először 1414. febr. 8-án kelt iratban mint Janusfalwa fordul elő, mikor is a csornai convent előtt Niczki Benedek fia László, Völcei Istvánt és Csáfordi Antalt a Janusfalwa nevű birtok elfoglalásától tiltja (Nagy, I.: Sopron vm. tört., II. 12.). Úgy látszik, a Völceiek mégis elfoglalták Janusfalwa-t, mivel 1452. dec. 6-án Bertalan borsmonostori apát és conventje Völcei Gergelytől és Istvántól a Jánosfalva nevű birtokban zálogban tartott udvar-telket,

miután az egyházuk megépítése végett pénzre volt szükségük, húsz arany forintért Pál csornai prépostnak és conventjének alzálogba adják (Nagy, I.: Sopron vm. tört. II. 375). Jánosfának már a középkorban volt egy kis kápolnája, de azt a törökök átvonulásukkor felgyújtották, bár helye a XVII. század elején pusztasággá változott, mégis a század közepén ismét állt templom a településen. Ezt az újabb templomot 1683-ban ismét a törökök dúlták fel és még 1713-ban is rom volt. A XIX. században az egyébként jelentéktelen épületet restaurálták, de 1940 körül leégett, később teljesen újjáépült (Csatkai, E.: Sopron és környéke műemlékei, 477.) 1833-ban Répcejánosfa néven említett magyar falu 53 házzal, 222 római katolikus, 186 evangélikus és református, továbbá 12 zsidó, összesen 420 lakossal a Répceszemere leányegyháza (Nagy, I.: Notitiae Hung. I. 321.). „A földje termékeny, határa terem búzát, rozsot, árpát, tengerit, rétje elég, bora nincs” (Vályi, A.: Magyarország leírása II. 241.).

Valószínűleg Jánosfának az 1683. évi, törökök általi feldúlása után költözött el a Kiss család. A korabeli anyakönyvi bejegyzésekből arra lehet következtetni, hogy Jánosfa után *több helységben laktak, illetve próbáltak megtelepedni*, így Tokortson, Sömjénben, Ságghon és Vönöczkőn, jóllehet az 1766. évi nemességet igazoló jegyzőkönyv egyértelműen Ságot említi. E vándorlás oka valószínűleg az volt, hogy az elpusztult Jánosfa-i nemesi birtokon nem tudtak maradni, vagy nem is volt, mert lehet, hogy csak nemesi címet és címert kaptak, de földet nem. Az biztos, hogy *1766-ban más birtokán laktak, de mint nemes emberek*. Ez a már említett, nemességet igazoló jegyzőkönyvből tűnik ki, melyben Nicolaus Somogyi ezt nyilatkozza: „öregh Kiss István, jól lehet Ságghban, akkor Ráthi uraság jószágán lakott, mind azáltal mint Nemes Ember ... élt.”

A nemességet szerző Kiss András utódairól nem találtunk semmi feljegyzést, lehet azért, mert talán a későbbi török elleni harcokban elesett. A család leszármazási tábláján *csak testvére, István családját* találjuk (Kempelen B.: Magyar Nemesi Családok VI. Bp. 1913.). Valószínűleg a nemességet szerző vitézlő András tiszteletére az elsőszülött gyermeket Andrásnak kereszteltette és csak a második fiút saját nevére Istvánnak. Az András név később az utódoknál is többször megjelenik. Az *ifjabb Andrásnak* a családfán *négy fiú utóda* Mihály, János, István és Ferenc szerepelnek. Születési helyük, idejük és anyjuk neve ismeretlen. Ezek közül *Mihály és János utódainak* anyakönyvi azonosítása a *Celldömölk környéki evangélikus* anyakönyvekben jól elvégezhető, mivel mind a családfán, mind az anyakönyvekben a feleségek és gyermekek neve fel van tüntetve. István és Ferenc neve alatt (a családfán) csak *Oroszi Egyháza (Békés megye)* adat található. Ezeket az *1766. máj. 11-i* jegyzőkönyv így rögzíti Nobily Joannes Pados (Nemes Mesteri lakos) igazolása alapján: „Fatens Úr jól isméri Ságghon Kemenes alatt lakó Kiss Mihált és Jánost, úgy az Oroszi egyházán T. N. Békés Vmegyében lévő helységben lakozó Kiss Istvánt és Ferenczet, mind négyen egy testvér Attyafiaikat és ezeknek édes Attyo-

kat... néhai Andrást jól ismérte”. Hasonlóan nyilatkozott Nicolaus Somogyi és Michael Jánosi (Gércze) is.

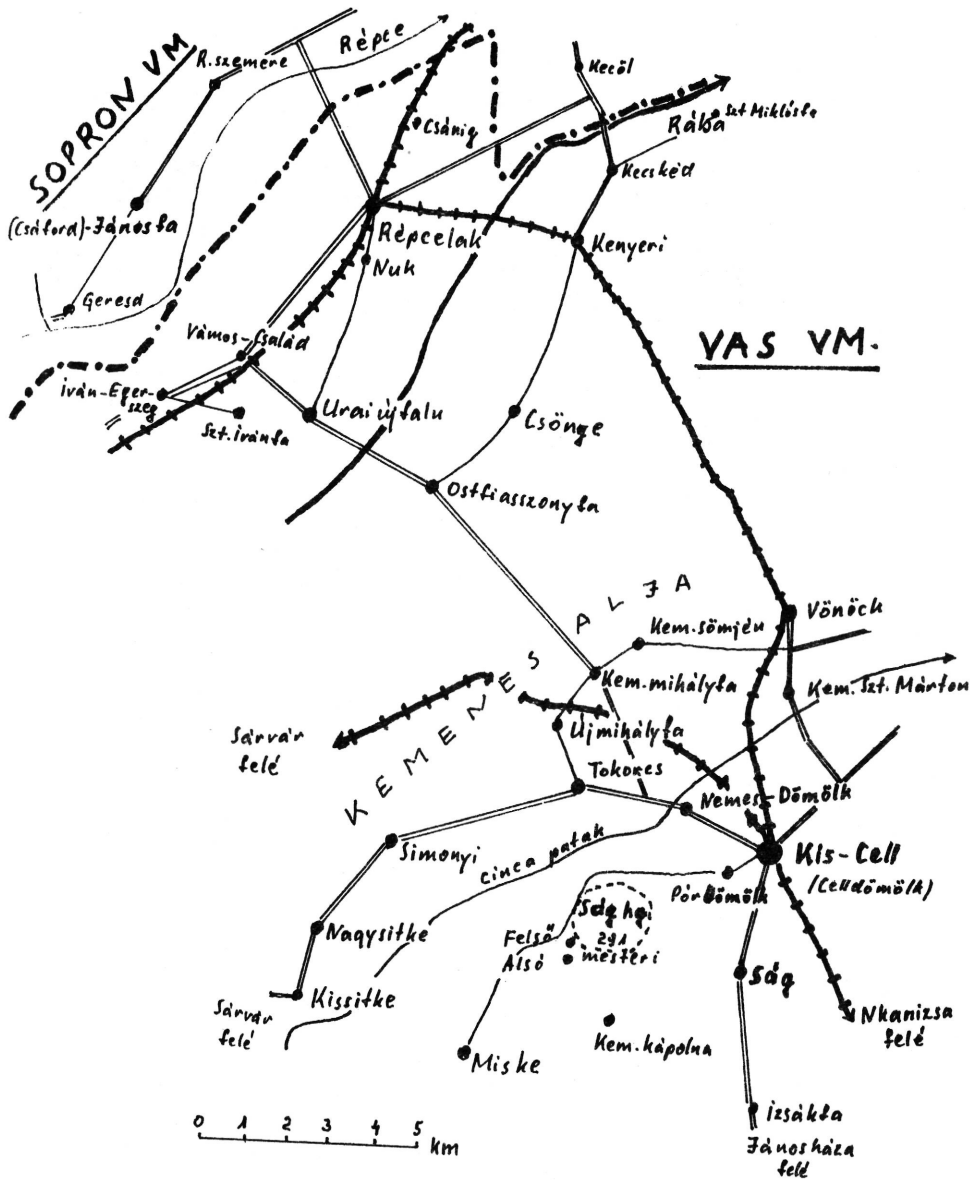
Celldömölk és környéke anyakönyveinek tanúsága szerint Kiss Jánosnak és feleségének, Bognár Máriának 1735-ben Tokortson született Erzsébet leányuk, aki hamarosan meghalt, mert 1737. szept. 6-án, de már sághi lakosként született ismét Erzsébet leányuk. Pál nevű gyermekük 1751-ben ismét Tokortson született. E házasságból a *húsz év alatt 11 gyermek* született. Bognár Mária valószínűleg Zsuzsanna leányuk születését (1755. okt. 26.) követően röviddel meghalt. A gyerekek is nagy valószínűséggel meghaltak, amit az bizonyít, hogy újabb azonos nevű gyerekek született. Abban az időben még halotti anyakönyvet nem vezettek. Az özvegyen maradt János 1756. jan. 20-án elvette Molnár Ádám és Kovács Katalin Éva leányát, aki 1739. nov. 11-én született Sághon. Az esküvő is Sághon volt. Ebből a házasságból *9 gyermek* született, de csak Mihály (1761) és Ferencz (1768) maradtak életben.

Kiss Mihály feleségének, Sághi Katalinnak (született: 1742. aug. 6., apja: Ferenc, anyja: Nagy Éva) 1758. július 13-án Sághon született Mihály gyermekük. 1769-ben szept. 17-én Sömjénben született Panna nevű gyermekük, de 1773-ban már Vönöckön lett Julinka leányuk. Az apa „Mihály 1797 táján Vönöczki nemesi birtokán halt meg”. (Balogh, Gy.: Vasvármegye nemesei. Szombathely 1901, 212.)

Az előbbieken említett Ságh, Tokorts, Vönöczk, Kemenes-Sömjén Vas vármegye celldömölki térségében, a Kemenesalján, egymástól 5–6 km távolságban található települések. Ezek központja Kis-Cell, ma Celldömölk, amely Pór-Dömölk, Nemes-Dömölk, Alsó-Ságh és Kis-Cell egyesítése révén jött létre.

„A XVII. szd. végén az egész Kemenesalja, tehát Vas, Veszprém és Zala vármegye majdnem kizárólag protestáns volt, míglen I. Lipót alatt a protestáns templomokat elvették, a lelkészeiket a pozsonyi törvényszék elé idézték és száműzték, vagy börtönre, illetve gályarabságra ítélték őket. Még a század végén is, a II. Béla által alapított s a pannonhalmi Szent-Márton-i főapátság alá helyezett Pór-Dömölk-i Szent Benedek-rendi apátság csak mint sziget állott a protestantizmus hullámaintól körülrajzott tengerben. Még az apátság tanítója is, mint a Kazó-féle 1698. febr. 10-i canonica visitatio tanúsítja, protestáns volt... Az 1681-i soproni országgyűlés csak két protestáns templomot engedélyezett Vas vármegyében. A 98 elvett protestáns templom közül 96 elveszett, s csak a nemes-csói (Kőszeg mellett) és a Pór-Dömölk-től néhány percre fekvő Nemes-Dömölk-i hagyatott meg mint locus articularis hely.” (Sziklay, J.-Borovsky, S.: Vas vármegye. 1898. Budapest. 53.)

Alsó-Ságh, illetve Saágh a Kemenes-aljának egyik legnagyobb faluja volt, 235 házzal és 2070 magyar lakossal (1898). Körjegyzősége, postája Kis-Cell-ben volt. „A szomszéd Ságh-hegy tetején egy római castrom nyomai találhatóak. A hegyen

- +—+—+—+—+—+—+ vasút
- ==== állami út
- egyéb út
- patak, folyó
- - - - megye határ

Részlet Vas Vm. térképéről
 Pallas Nagy Lexikona XVI. 1897. 699. o.

barlangszerű üreg van, melyet Vas Pál lyukának nevez a nép. A tatárjárás alatt ott vonták meg magukat a környék menekülő lakosai. A község kiterjedt bortermeléssel bír, a sághi bor Európa-szerte híres. A XVII. sz. közepén ipolykéri gróf Kéry János és Chernel János voltak a földesurai. A Saághy család innen vette nevét. Itt volt hosszabb ideig plébános Kressnevich Ferenc nyelvész. Plébániája 1698-ban virágzott.” Római katolikus templomát 1736-ban építették újjá. Református temploma már a XVII. században is volt, míg evangélikus temploma csak később épült. Az evangélikus egyháznak 1695-ben 60 hold földje volt, a korabeli nyilvántartás szerint. (Sziklay, J.–Borovszky, S.: Vas vármegye. 1898. Bp. 17.)

Tokorts magyar község a Szombathelyről Győr irányába vezető út mentén 85 házzal és 444 lakossal. Postája, távirója Kis-Cellben van (1898). *Tokortsi Kis Ferencz*, feltehetően (a leszármazási tábla sorolása szerint is) a család legkisebb gyermeke volt, aki 1730 körül születhetett és valószínűleg árván maradt. A kis árva bátyja, János családjánál nevelkedhetett és lakott Tokortson (innen az előnév). Bognár Mária a (ángyika) testvérenek, a Jakabnak családjával ezúton került ismeretségbe. Az ifjú legénynek megtetszett a kis *Bognár Kata* (aki született Simonyiban 1736. nov. 11., anyja Szohogyi Júlia) és 1752. jan. 24-én *Orosházán esküdtek meg*. Az orosházi evangélikus anyakönyvekben *egyedül az ő neve előtt van helység előnév* (Tokortsi) írva, utalva arra, hogy honnan származik, egyben *megkülönböztetésül* a másik Kis Ferencztől, akit „notárius” (1744–63 között) jelzővel jegyezték be mint szülőt, vagy mint „komát” (keresztszülő) az anyakönyvbe.

Úgy látszik Tokortsi Kis Ferencz köztisztviselőként álló, jó nevű gazda volt, mivel 1796–97. *években bírónak választották meg*, ami abban az időben rangos megbízatás volt. Egy-egy bíró „mandátuma” 2 évre szólt, így akadályozva meg a korrupció kialakulását. (Veres J.: Orosháza, 1886. 76.). Ferencnek *három gyermekéről* tudunk: *János* (1752. nov. 28.), *Mihály* (1770. aug. 9.) és *Ferenc* (1777. márc. 13.).

A család István nevű tagja szintén Orosházára költözött, de nem tudjuk biztosan, hogy Ferenc előtt, vagy után került ide. Az *eskiivőjének* idejét tekintve, mely *Szalók Zsuzsával* (apja Mihály) 1761. január 13-án volt, így valószínűleg később költözött Orosházára, mint Ferenc. Istvánnak a családi feljegyzések és az anyakönyvi adatok alapján *egy gyermeke, a János ismert*, aki 1769. július 9-én született. Mind Ferenc, mind István családjában nyilván több gyermek is született, de a többi vagy leány volt, vagy kicsi korában meghalt. A gyermekhalandóság abban az időben igen nagy volt, mint ezt láttuk Sághon maradt János családjánál is.

Orosháza újratelepülése 1744. április 24-én történt, Békés vármegye dél-nyugati részén, a mai helyen.

Orosházán az első telepesek ún. foglalással vették birtokukba a szántóföldeket, ki-ki tehetősége és ereje szerint. A földfoglalás lehetősége még évtizedek múltán is fennállt, amit bizonyít az 1768–70. évi úrbéri összeírás 5. pontjára adott válasz,

mely szerint „az helység sints ház helyekre, vagyis sessiókra el osztva, azért sints se szántó föld el osztva, hanem kiki tehetségéhez képest bir szántóföldet”. A „legjobb gazda” földterülete 1769-ben négy fertályos volt, kb. 25 hold (1 fertály = $12\frac{1}{2}$ pozsonyi mérő búzával bevethető terület, kb. 600 négszögöl; 1 pozsonyi mérő = 62,53 liter). Érdemes megjegyezni, hogy két év múlva, 1771-ben már 84 holdat vettek egy jobbágybirtoknak (Cseh Edit: Békés vm. és környéke XVIII. századi történetéből. Gyula, 1989. 292. 343.). Ebben az időben a gazdagságot az állatok, elsősorban a marha jelentette. Gabonatermesztés csak saját szükségletre volt, mivel az utak rosszak, ősszel és tavasszal szinte járhatatlanok voltak, így szállítani nem tudták. A marhát, a ma is Göbolyhajtó útnak nevezett Erdélyből Ausztriába vezető úton hajtották a bécsi vásárookra. Sertést alig tartottak, az egyik felmérés szerint annyi sertés sem volt a településen, hogy minden családnak jutott volna egy darab. Az 1774/75. évi Nobilium Armaristarum Tabella Taksarum (Békés Megyei Levéltár, Közp. ir. 253/1774.) szerint *Kiss Istvánnak* 13 marhája, míg *Ferencznek* csak 9 marhája volt, azaz nem tartoztak a legmódosabb gazdák közé, bár saját házuk, 21–21 hold első osztályú szántójuk és 28, illetve 32 hold legelőjük volt.

Az orosházi település *határa övezetes* volt (belső legelő, szántó, külső legelő). A belső legelő és a szántó a község határában, a külső legelő pedig a többnyire bérelt pusztákon volt. Orosháza bérelt pusztái: Kis-Csákó, Nagy-Szénás, Kis-Szénás voltak. E távoli legelők, amelyeken a legeltetés mellett némi földművelést is folytattak, szükségessé tették a tanyák létrehozását. A tanyásodás legfontosabb előfeltétele a földbőségéből eredő szabadfoglalás lehetősége volt. Ki-ki annyi használaton kívüli földet „foghatott föl”, vett művelés alá, amennyit csak „tehetsége”, azaz munkaereje (beleértve az igaerőt is) megengedett. A telepések egydarabban lévő, viszonylag nagyobb darab földet vettek birtokukba, használatba s ezt *szállásnak* nevezték. Mivel a szállásföldek túlnyomó többsége messze volt a helységbeli lakótelektől, a kicsévelt szalmát és a szénát nem vitték haza, hanem itt tárolták. A legeltetett rideg marhát a tél beálltakor ide hajtották, itt etették, majd istállót is építettek számukra. Később lakóház is került a szállásra, amit csak akkor használtak, amikor kint dolgoztak. Az így keletkezett időszakos tanyák folyamatosan és fokozatosan váltak állandó lakássá. 1784-ben Vertics József mérnök határtérképén már megtaláljuk a szállásrendszert és a sok tanyát (Nagy Gy.: Orosháza néprajza, 1965. 80–81.), jóllehet 1780-ban a tanyák országos felszámolását irányozták elő. A szállás- és tanyaellenes rendszabályok az oda kihúzó, a közterhek, a fuvarok (forspontozás = előfogat adás), katonai szállások elől magukat kivonni akaró gazdák ellen irányultak. Ugyanakkor a szétszórt, nehezen ellenőrizhető tanyák azért is nyugtalanították a hatóságokat, mert a betyároknak, katonaszökevényeknek, egyéb bűnözőknek, búvóhelyet nyújtottak. Később mégis itt alakult ki az ország legnagyobb tanyavilága.

Az 1787. jan. 30-án Csabán kelt a „Fölséges Királyi helytartó Tanács” által ki-

adott „Tudósítások” 167. pontja azt mutatja, hogy a tanyavilág és az ezzel járó bujdosók befogadásától való korábbi tiltásnak nem sok foganatja volt. E tudósítás kötelezi a „Helységek elöl járóit... hogy külömbféle Regimentbéli Szökevény Katonák... idestova tévelednek és lappanganak minek előtte megfogattanak... újra erőssen meghagyatik,... az 1785-dik esztendőbélei... 23693. sz. alatt kelt passzus (-ban) említett Parancsok teljes bé töltése... Hergesz Imre szolgabíró” (BML. V. 329. A. b. 4.). Ennek sem volt nagy eredménye, amit az „N. N. Orosháza Helysége Biráinak” 1817. ápr. 18-án kelt, 105. sorszámú „Hirdetménye”-e igazol, melyben tiltják „az Orosházán keresztül járó Utasoknak némelly Lakosok által a magok Házaikhoz való behívogatását... (mert) így több gyanús és olykor a Publicum által nyomozott Személyek lappangva elmellőzik a közönséges szálló Helyet, el tsuszhatnának... (ezért) a Lakosoknak keményen tilalmaztatik” (BML. V. 329. A. b. 4.).

A Békés Megyei Levéltárban (BML) az orosházi közigazgatási iratok (BML V. 329. A. a–f) 1815 előtti időkből csak a „Bírói Számadó Lajstrom”-ot és a „Hirdetések” könyveit tartalmazzák, de egyikben sem található a község vezetőinek rendelkezése, vagy aláírása. Aláírások csak a megyei iratokon találhatók. E bírói számadásokból tudjuk, hogy *Kis Ferencz* iránti bizalom és közéleti szereplés már 1786-ban megvolt, amit a „Diarium Dimensionis Terratori Orosháziensis”-ben (Élelem kimérők beosztása) a következőkben rögzíti: „Hétfőn Kedden: Tót Mihál, Kis Ferencz, Hegyi Márton”. A „Dimensio fundatum Possessionis” címszónál 1787. júli. 17-én a házikertek elosztásánál Kis Ferencz volt a kimérő (BML V. 329. A. e. 9. doboz.).

A „Bírói Számadások Lajstroma” évenkénti „kötetéből” (1776–1815) éppen az 1796–97. évi kötet hiányzik, amikor is Kis Ferenc volt a bíró. A következő évből származó „Győri István az 1798-dik Esztendőbéli Bírónak Számadó Lajstroma”-ban „Kész Pénzbéli bevételek” rovat alatt található: „*Nemes Kis Ferencz 1797-dik Esztendő béli Bíró Ur adott által 1798. jan. 12-én 969 for. 6 5/8, majd 1798. ápr. 20-án 1035 for. 7 és 1798. juni. 5-én. Ismét adott 108 for. Summa 2112 13 5/8 for.*” (BML V. 329. A. e. 9. doboz). A kiadások rovatban ez áll: „1798. okt. 19-én *Kis Ferencz törvénybíró, Varga Mihály Szentesre* menvén költöttek 12 krajcárt, okt. 30-án *N. Kis Ferencz és Szimonides Notarius* uramék Gyulára menvén költöttek 48 krajcárt”. Ezek bizonyítják, hogy Kis Ferencz 1797-ben „vezető” bíró, a következő évben törvénybíró volt és hogy hiánytalanul elszámolt.

A két testvér (Ferenc és István) *jól gazdálkodhattak*, mert „*Nemes Szalay György Bíró Ur által 1787/88 évben vett zab... Kis Ferencz(-tól) 13 köből 19 pos 30... Kis István(-tól) 14 köből, 15 pos. 24... Széna Kis Ferencz(-tól) 230 por, 4. 20.*”. Ezen mennyiségek eladása a községnek a legtöbb termény eladóivá tette őket az akkori kimutatás szerint. (BML V. 329. A. e. 9. doboz).

★

Ahhoz, hogy megértsük az orosházi „östelepes” zombai evangélikusok idevándorlását és annak okát, célszerű *a kor vallási problémáinak* tanulmányozása. Ezt az egyes királyok szerint a következőkben mutatjuk be.

III. Ferdinánd (1637–1657), a Kiss család nemességét adományozó király; bár a jezsuiták nevelték, mégsem állt annyira befolyásuk alatt, mint apja, II. Ferdinánd, ezért elnézőbb volt a protestánsokkal szemben. Még trónralépése évében, 1637-ben összehívta az országgyűlést, melyen nagy harc folyt a katolikusok és protestánsok között. A harc azért folyt, hogy a protestánsoknak szabad vallásgyakorlatuk legyen, templom és temető használatuk. A linzi békében (1645. dec. 16.) I. Rákóczi György biztosítja a jobbágyok szabad vallásgyakorlatát, megtiltja a protestáns papok elkergetését, sőt az elűzöttek visszahívását írja elő. A protestánsok az elvett 400 templomból legalább 114 feltétlen visszaadását kérték, de csak 90-re kaptak ígéretet. Így III. Ferdinánd alatt tűrhető volt a protestánsok élete és talán ennek köszönhető, hogy az evangélikus Kiss András is nemességet kapott, törökverő vitézségéért.

I. Lipót (1657–1705) III. Ferdinánd negyedik gyermeke, így papnak nevelték és csak három idősebb fivérére halála után (1654-ben) lett trónörökös. Hihetetlen elfogultsággal volt a protestánsokkal szemben. Protestáns tudóssal 1658-ban beszélt először, midőn Nürnbergben megtekintette a városi könyvtárat, mely a protestáns lelkész felügyelete alatt állt. Nagyon elcsodálkozott a lelkész sokoldalú ismeretein, mert „eddig – mint mondta – azt hittem, hogy a lutheranusok csupa tudatlan emberek” (Zwiedinek v. Südenherst, *Deutsche Geschichte*, I. 195. in: Szilágyi S. *A magyar nemzet története*, VII. 12. Bp. 1898.). Zrínyi Miklós így jellemezte I. Lipótot: „A mint minden fának vagyon férge s minden secularnak gonosz geniusa” (Zrínyi 1656-ik leveleiből, *Századok*, 1874. 358–9), ez időben a magyarság fáján a valláskérdés rágódott legfájósabban, s e korszaknak a vallásüldözés lett gonosz geniusza. E küzdelmeket sehol sem kizárólag a tiszta hitbuzgalom támasztotta. Politikai, nemzeti, gazdasági és anyagi érdekek, az emberi természet alacsony indulatai, irigység, kapzsiság, uralomvágy és az ezzel való visszaélés játszottak közre. Ezzel a lakosság nagy többségének üzenték meg az irtó háborút, mert I. Lipót trónralépésekor a népesség túlnyomó többsége nem katolikus volt. Mindazonáltal a protestantizmus már I. Lipót trónralépése előtt is súlyos veszteséget szenvedett a főurak vallásváltoztatásával. Az urak ugyanis nem elégedtek meg azzal, hogy maguk vallást cseréltek, hanem jobbágyaikat is vissza igyekeztek vinni a régi egyházba. Így pl. 1661-ben Illyésházy gróf áttért a katolikus vallásra és így a roppant nagy birtokon, ahol eddig menedéket találtak a protestánsok, ismét bajba kerültek a jus reformandi alkalmazásával. Az áldatlan helyzetet mutatja az 1658-i nagyszombati zsinat, melyen Lippay primás kijelentette: „Nincs többé Bocskaytok, nincs Bethlen Gábortok, Erdélyre nem támaszkodhattok, nincs többé törvény, melytől oltalmat várhatnátok, azt teszünk vele-

tek, amit akarunk” (Szilágyi S. i. m. VII. 131.). Ez időre esik a Rákóczi-féle szabadságharc, de ennek a Kiss család lakóterületén (Vas megye) nem volt nagyobb jelentősége.

I. József (1705–1711) valláspolitikája sem lett jobb, mint az apjáé. Azt vallotta (1708), hogy szabad vallásgyakorlatot csak a lutheránusoknak engedhet, a kálvinistáknak nem. A császár nyilatkozataival ellentétben (írja egy modern Habsburg-párti történész: Norden) „a Habsburg politika I. József alatt is megőrizte kizárólagos katolikus jellegét”.

III. Károly (1711–1740) a spanyolok neveltjének már uralkodásának első évében megkezdődött a protestánsok újabb üldözése. 1711-ben Pápán, Rimaszombatban és Losoncon erővel elvették a reformátusok templomait és még magánlakásoknál sem engedték az istentisztelet megtartását. A sárospataki kollégiumot is el akarták venni a reformátusoktól, de a nők lelkesedése és a gondnok előrelátó kötelességének sikerült megmenteni (Molnár A.: A közoktatásügy története I. 436–448. in: Szilágyi S. i. m. VIII. 111.) A protestánsüldözés annyira nyílt volt, hogy 1719. febr. 20-án Zürichből a protestáns svájci kantonok felszólították I. Frigyes Vilmos porosz királyt: járjon közbe III. Károlynál a szorongatott magyar hitfelek érdekében (Szilágyi S. i. m. VIII. 121.).

Mária Terézia (1741–1780) a Pragmatica Sanctio értelmében követte apját, Károlyt a trónon. Uralkodásának legjobban szemünkbe ötlő jótéteménye a béke. Negyven hosszú esztendőn át ellenség nem tette lábát földünkre. Aki azt hiszi, hogy az országon belül is béke honolt, nagyon téved. A vallási küzdelmek tovább folytak. Mária Teréziában teljesen megvolt őseinek katolikus meggyőződése és türelmetlensége. Ez tükröződik az 1742. dec. 24-én kelt királyi rendeletében, mely szerint az 1731. márc. 21-én kelt, a protestánsok elleni Carolina Resolutio-t teljes terjedelmében végre kellett hajtani. Ezek szerint csak az *articularis* helyeken (I. pont) lehetnek a protestánsoknak papjaik, és a hivatali esküben (IX. pont) a protestánsoknak is a Boldogságos Szűzre és a szentekre kell esküt tenni. Ennek szellemében Mária Terézia alatt kb. 200 protestáns egyházat és iskolát foglaltak le a földesurak vagy a hatóságok. Így adódhatott, hogy a *zombai evangélikusokat* is katolikus hitre akarta téríteni földesuruk Dőry báró, és ezért költöztek el az orosházi pusztára 1743–1744-ben. 1749. márc. 17-én a győri protestánsok templomát a katolikusok az előbbieik alapján elvették. (Szilágyi S. i. m. VIII. 332.). Ezért történhetett, hogy 1747-ben a helytartótanács utasította Békés megyét, hogy az Orosházán épült templomot bontassa le (Veres J. Orosháza, 1886. 129.). Történt ez annak ellenére, hogy Harruckern báró biztosra ígerte a vallásszabadságot és ezzel hívta pusztájára őket. Végül is mint főispán melléjük állt és nem bontották le. 1755–56 körül ismét le akarták rombolni a templomot, de a „nép a templomba sereglett... az ajtó előtt asszonyok álltak a foglalók elé s elszántan ellene szegültek a hatóságnak, sőt elűzték azt onnan hangos buzgalommal”.

II. József (1780–1790) alatt változott a helyzet. Első tevékenysége volt az *Edictum Tolerantiae* (1781. Türelmi Rendelet) kiadása. Ennek szellemében kapott Orosháza, az evangélikus település, 1786-ban kőtemplom építésére engedélyt. Ez a mostani templom keleti ajtója felett így van megörökítve: „Isten kegyelméből, második József engedelmeiből építetett ez a ház, áldott légy oh OROSHÁZ”. Ezt a templomot az 1777-ben épült torony közelében, de nem egybeépítve (ez tiltva volt) készítették el és csak az 1830-ban készült toldalékkal épültek egybe.

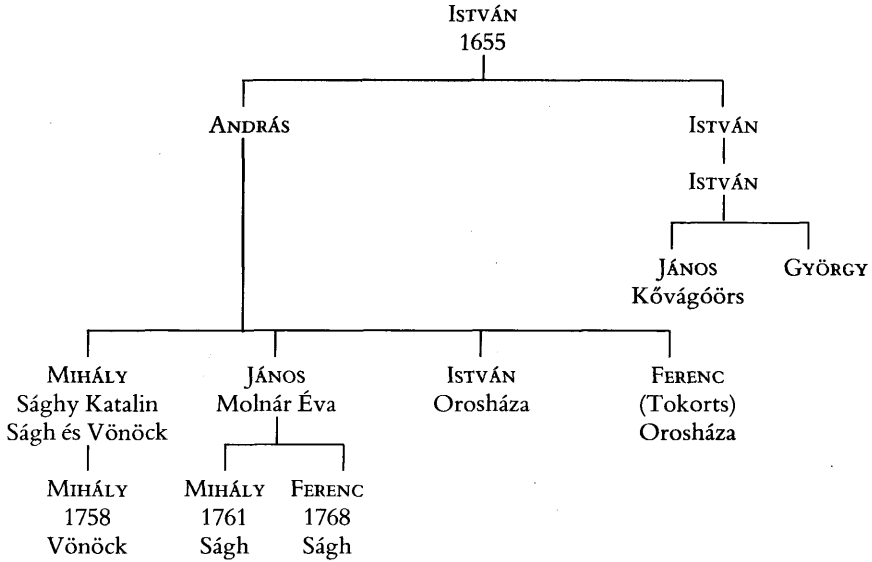
II. Lipót (1790–1792) által összehívott 1790/91. évi országgyűlés rendezte a magyar hadügyet, szabadságot és a XXVI. *törvénycikk* a protestánsok ügyének híres szabályozója, amely jórészt a II. József Türelmi Rendeletén alapszik. A törvény első szakasza mindenütt, nemesek és nem nemesek részére egyaránt, szabadnak nyilvánította a vallás gyakorlatát. A 2. szakasz megszünteti az annyi bajra okot adó megkülönböztetést a nyilvános és magán istentisztelet között, melyet még a Türelmi Rendelet sem küszöbölt ki.

Ezzel a nagy vallási békétlenség elvileg megszűnt, és nem voltak olyan problémák, mint azt az előbbi uralkodók alatt tapasztalhattuk. Tulajdonképpen ennek elindítója a felvilágosodott II. József Türelmi Rendelete volt.

Függelék

I. tábla

Nemességet kapták: András, továbbá nővére Katalin és testvére István
III. Ferdinánd, Bécs, 1655. febr. 28.

(Kempelen Béla: Magyar Nemesei Családok. VI. Bp. 1913. Grill könyvny.)

II. tábla

A KISS CSALÁD

Kis István	16. . Kis András
Tokortsi Kis Ferencz	17. .
	anyja:
Noby. Johannes Kiss	1752. 11. 28. Orosháza
	anyja: Bognár Kata
Noby. Johannes Kiss	1777. 12. 29. Orosháza
	anyja:
Noby. Stephan Kiss	1797. 05. 18. Orosháza
	anyja: Eva Horvát
Kiss András	1822. 10. 19. Orosháza
	anyja: Sara Jantsik
Kis Antal	1854. 09. 25. Orosháza
	anyja: Birkás Katalin
Kis András	1891. 11. 29. Orosháza
	anyja: Szendi Horvát Róza
Kiss Sándor András	1925. 09. 09. Orosháza
	anyja: Fazekas Etelka
Kiss Beáta Andrea	1956. 01. 07. Sajószentpéter
	anyja: Tarr Erzsébet
Lovrity Andrea	1983. 08. 08. Kiskunhalas
	anyja: Kiss Beáta Andrea
	apja: László

KISS CSALÁD

Vőlegény	Menyasszony
Tokortsi Kis Ferencz 17.. apja: András anyja:	Bognár Kata 1736. nov. 11 Simonyi Apja: Jakab anyja: Julia Szohogyi esküvő: 1752. 01. 24.
Kis János 1752. 11. 28. apja: Ferencz anyja: Bognár Kata	? apja: anyja: esküvő:
Noby, Johannes Kiss 1777. 12. 29. apja: Noby, Johannes anyja:	Eva Horváth 1780. 07. 03. apja: Michel anyja: esküvő: 1793. 11. 12.
Noby, Stephan Kiss 1797. 05. 18. apja: Noby, Johannes anyja: Eva Horvat	Sara Jantsik 1807. 02. 12. apja: Georgi anyja: Ana Zatroch esküvő: 1821. 11. 06
Kis András özv. 1822. 10. 19. apja: Stephan anyja: Sara Jantsik	Birkás Katalin özv. apja: Peter anyja: Sara Horvat esküvő: 1851. 08. 24.
Kis Antal 1854. 09. 25. apja: András anyja: Birkás Katalin	Szendi Horváth Róza 1856. 11. 10. apja: György anyja: Virasztó Éva esküvő: 1878. 06. 25.
Kis András 1891. 10. 29. apja: Antal anyja: Szendi Horváth Róza	Fazekas Etelka 1899. 03. 02. apja: Sándor 1873. 03. 13. anyja: Lövei Éva 1878. 01. 31. esküvő: 1919. 02. 18.
Kiss Sándor András 1925. 09. 09. apja: András anyja: Fazekas Etelka	Tarr Erzsébet 1927. 08. 27. apja: Pál, 1895. 01. 25. anyja: Ravasz Erzsébet 1897. esküvő: Bp., VII. ker. 1951. 07. 21.
Lovrity László 1955. 11. 18. Baja apja: Sándor 1927. 05. 09. Vaskút anyja: Klock Júlia 1928. 11. 26. Vaskút	Kiss Beáta Andrea 1956. 01. 07. Sajószentpéter apja: Sándor András 1925. anyja: Tarr Erzsébet 1927. esküvő: Baja, 1981. 05. 30.

A KIS ANDRÁSNAK ADOMÁNYOZOTT NEMESÍTŐ LEVÉL
(TELJES MAGYAR SZÖVEG)

Vas Megyei Levéltár. Vegyes nemesi iratok
No. 315/8

Mi, III. Ferdinánd, Isten kegyelméből választott német-római császár, Germánia, Magyarország, Bohémia, Dalmátia, Horvátország, Szlavónia, Róma, Szerbia, Galícia, Lodoméria, Cumánia, Bulgária stb. örökös uralkodója, Ausztria királya és fővezére, Burgundia, Brabantia, Styria, Carinthia, Carniola stb. hercege emlékezetébe ajánljuk, s a jelenlévők tanúvallomásukkal igazolják, akik mindegyike helyesnek tartja, hogy míg eddig néhány hűséges emberünk felségünktől (vagyis tőlünk) csak a legalacsonyabb kedvezményt kapta, addig valóban megfigyelhetjük és próbára tehetjük odaadásukat, s a hozzánk hűséges Kis András hű szolgálataival először a magyar korona uralkodó hadistenének, majd azután felségünknek különböző helyeken és időpontokban őszintén és lelkiismeretesen szolgált és anyagi áldozatot is hozott, és azt ígérte, hogy a későbbiekben is szándékozik ezt tenni és pénzt áldozni. Amikor tehát ezért valóban hálából királyi bőkezűségünkkel ajándékozzuk meg ezennel őket, akik szerintünk Krisztus országára is teljesen méltók, s az erény művelésében buzgók, Magyarország hajdan élt szent királyainak példáját követve erényeiknek biztos emlékművet állítunk, amelyek ösztönözhetik őket, hogy az őseiket is felülműlják. Tehát ugyanezt a Kis Andrást és általa Katalint, a nővérét és Istvánt, az édes fivérét, és anyai részről való fivérét s az összes övét, akik helyzetüknél fogva nem nemesi származásúak, amely helyzetben lévőknek mindeddig vallották magukat, királyi hatalmunk egész hatáskörével és különös hálával elrendeljük, hogy a mi nagyrabecsült magyar királyságunk és a neki alávetett „Részek” valódi és kétségbevonhatatlan nemeseinek sorába és gyűlésébe vegyék fel, számítsák és írják közéjük őket. Helyeseljük és biztos tudomásunk szerint megfontolt lélekkel elismerjük, hogy maguk és majd minden jövendő nemzedékük és örök időkre minden helyen élvezzék az összes (nemesnek kijáró) tiszteletet és kedvező kiváltságot. Ugyanennek a Kis Andrásnak és általa Katalin nővérének és fivérének, Kis Istvánnak, szüleinek és mindkettőjük minden utódjának kegyesen elrendeljük megadni és bejegyezni a nemességet.

Elhatároztuk és biztos tudatunkkal, megfontolt lélekkel megengedjük, hogy maguk, majd a későbbiekben eljövendők minden örök időkből ezeket a fegyvereket, vagyis a nemességnek a jeleit mások szokásai szerint viseljék. Elrendeljük, hogy ugyanennek a Kis Andrásnak és általa Katalin nővérének, nemkülönben fivérének, Istvánnak, ugyanezek örökösének és mindkét ági utódainak az általános „sexus” („nem”) kegyesen adassék és engedtesse meg. (Vagyis nemükre való tekintet nélkül azonos jogokat élvezzenek.)

Kelt (e levél) a hozzánk hű, jeles és tiszteletreméltó Szelepcsényi György, a nyitrai eklezsia püspökének keze által, ugyane hely örökös főispánjának, a mi tanácsadónknak keze által, és a mi magyarországi uralkodásunk alatt, a mi kancellári palotánkban, ausztriai Bécs városunkban, az úr 1655. esztendejében február hó 28. napján, Magyarország feletti uralkodásunk 18. évében, a többi tartomány feletti uralmunknak pedig 24. évében. E szentesítő oklevelet III. Ferdinánd sajátkezű aláírásával látja el.

U. i.: Kijelentem, hogy az úr 1655. évében a Szent Császár és a birodalom által és a mi legkegyelmesebb urunk által adományozott jelen címerlevelet – miután a nemesek sorába kegyesen bejegyeztettek – előterjesztettem Jaurien (Győr) vármegye közgyűlésén, amely sorrendben a hatodik a Boldogságos Szűz Mária születésének ünnepét (vagyis szept. 8-át) követően, Jaurien városában beiktatott és kiadott általam, Tarczai János notarius (jegyző) által, és ugyanezen személy által ünnepélyesen kihirdtetett.

(Bánkiné dr. Borbély Mária fordítása)